

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1992

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1992

VILNIUS 1994

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1992 metai

VILNIUS . MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1994

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija:

V. MERKYS (pirm.), A. TYLA (pirm. pavaduotojas), A. EIDINTAS, V. KAZAKEVIČIUS,
V. MILIUS, L. MULEVICIUS I, G. RUDIS, R. STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:
T. Kosciuskos 30, 2600 Vilnius

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

RAIMUNDAS LOPATA

LIETUVIŲ POLITINĖS GRUPUOTĖS IR LIETUVOS ATSTOVAVIMO PROBLEMA 1914—1916 METAIS

Jau senokai lenkų istorikų darbuose kaip savarankiškas tyrimų objektas esanti Lietuvos atstovavimo problema XX a. pradžioje visų pirma siejama su reprezentavimo „keblumais“ Rusijos įstatymdavystės organuose — Valstybės taryboje bei Dūmoje¹. Savita besiformuojančio buvusiose LDK žemėse visuomeninio politinio darinio struktūra lėmė, kad šioje teritorijoje rinkti atstovai (lietuviai, lenkai, Lietuvos—Gudijos grupės veikėjai, o su tam tikromis išlygomis — ir žydai) jautėsi esą pakankamai korektiškai kalbėdami ne tik tautybės, luomo, bet ir Lietuvos vardu. Skirtingų Lietuvos visuomenės grupių politinės konsultacijos, mėginant rasti išeitį iš pirmo žvilgsnio paradoksaliaje padėtyje, lauktų rezultatų nedavė. Tačiau keliai tolimesnėms paieškoms nebuvo užkirsti. Tai rodė bandymai įkurti lenkų—lietuvių Informacinį biurą bei Vilniaus—Kauno gubernijų Piliečių komiteto atsiradimas Pirmojo pasaulinio karo pradžioje². Paprastai tenkintasi tik šių iniciatyvų generatorių — politinės idėjinės „krajovcų“ srovės šalininkų — veiklos analize, o lietuvių politinių grupuočių pozicijos didesnio dėmesio nesusilaukė. Liko nepastebėtos ir lietuvių memuarinėje literatūroje minimos į Rusijos gilumą pasitraukusios ir Sveicarijoje atsidūrusios Lietuvos visuomenės dalies pastangos spręsti krašto atstovavimo problemą. Straipsnyje mėginama užpildyti šias spragas.

„Tautos vienybės“ renesansas

1914 m. karo pradžioje Rusijos imperinė vadovybė, suvokusi valstybinių struktūrų nepajėgumą susidoroti su laikotarpio sunkumais bei opozicijos spaudžiama, buvo priversta ieškoti platesnių visuomenės sluoksnių paramos. Suskubta pasinaudoti jos tolerantiškumu ir pagalba naujoms visuomeninio judėjimo organizacinėms formoms. Siaurės vakarų kraštas nebuvo išimtis, o jo geopolitinė padėtis, iš esmės karo veiksmų zona ir jau nuo 1914 m. rugsėjo plūstelėję pabėgėliai bei etnopolitinis ir etnosocialinis nevienalytiškumas lėmė tai, kad kūrėsi filantropinės lietuvių, lenkų, gudų, žydų tautinės draugijos.

Patikinusi carizmą dėl savo lojalumo (lietuvių „gintarinė“ deklaracija, M. Yčo ir N. Fridmano (Fridmann) kalbos Dūmoje, dvarininkų

1914 m. rugpjūčio 10 d. telegrama *) ir laikinai pamiršusi tarpusavio nesutarimus, Lietuvos visuomenė įsitraukė į šią globos akciją.

Vieni pirmųjų ėmė organizuoti lietuviai. „Liaukimės buvę šakoti ir netalpūs,— kvietė A. Smetona,— ir gerai apsidairę išvysime turį daugiau bendrų, negu skirtingų ypatybių, nors skelbiamės ir per daug primygę brėžiame įvairiomis srovėmis plaukią. Dabar yra atėjusi valanda visoms srovėms viena vaga tekėti ir parodyti tautinė individualybė“³. Kvietimas buvo išgirstas. Jau ne pirmą kartą iškelta „tautos vienybės“ idėja susilaukė visų lietuvių politinių grupuočių pritarimo. 1914 m. spalio 18—19 d. organizuotas keturių Rusijos Valstybės dūmų lietuvių atstovų komitetas nutarė įsteigti bendratautinę Lietuvių draugiją nukentėjusiems nuo karo šelpti (toliau — LDNKS). Bet jau per pirmąjį visuotinį steigiamąjį susirinkimą (1914 m. lapkričio 21 d.) kilusių nesutarimų nepavyko pašalinti. Dėl bendro komiteto narių skaičiaus (15) šiaip taip susitarta, o srovių atstovavimo jame klausimas tapo neveikiama kliūtimi. Rinkimuose pergalę šventė klerikalai ir tautininkai, įveikę demokratų bei socialdemokratų, pasak M. Biržiškos, kun. A. Maliausko „argumentais“, t. y. jo atvestų į susirinkimą „davatų“ balsais (92 dalyvavusieji išrinko tik 3 kairiuosius)⁴. Nesisekė rasti kompromiso ir po susirinkimo vykusiuose srovių pasitarimuose. Kairieji siūlė į komitetą įtraukti dar 12 narių, iš jų 9 savo šalininkus, dešinieji apsiribojo 6 ir sutiko užleisti 4 vietas. Bet ir antrasis visuotinis susirinkimas su šia aritmetika nesusidorėjo⁵. 1914—1915 m. sandūroje dauguma kairiųjų iš draugijos išstojo, o polemika dėl jos kryptingumo truko iki vokiečių okupacijos pradžios. Nekvestionuojant asmeninio angažavimosi momentų („nuskriaustųjų, nepatekusiųjų, nepripažintųjų“ ambicijos), ginčas laipsniškai peraugo į teorinę diskusiją dėl lietuvių visuomenės integracijos perspektyvų.

Tiek dešinė, tiek kairė kritikavo „Vairo“ žurnalo šalininkų nuomonę, kad „bendras darbas ir jo rūpesčiai“, šiuo atveju — nukentėjusiųjų nuo karo šelpimas dabartinėmis aplinkybėmis gali tapti lietuvių vienijančiu veiksmu, užglostančiu politinių doktrinų ir pasaulėžiūros skirtumus. Oponentai nemanė, jog pavyks suspenduoti savo idėjinius politinius nusistatymus. Apie „Lietuvos žinias“ susispietę demokratai stėjo ginti paritetiškumo „bendrame darbe“ principo, o katalikai atvirai prisipažino „vienybę“ naudosią utilitariniams tikslams. Dalis kairiųjų, pasisiūliusi tapti konstruktyvia opozicija ir susilaukusi „vairininkų“ pritarimo, savo srovės draugų buvo nedelsiant „pasmerkta“: imta įrodinėti, jog negausi opozicija neturėtų įtakos nacionalistinės draugijos veiklai, o bendradarbiavimas su „klerikal-nacionalistišku“ jos CK kompromituotų lietuvių demokratų Lietuvos „pažangiosios visuomenės“ akyse⁶.

Ar priekaištai buvo pagrįsti? Formaliai LDNKS savo tikslu skelbė siekimą palengvinti Lietuvos karo naštą, norą padėti nukentėjusiam nuo karo „tautiečiui, Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gub.) piliečiui“⁷. Iki 1915 m. balandžio 29 d., kai įsikūrė Vilniaus, Gardino, Vitebsko, Minsko ir Mogiliovo gub. apimanti Gudų draugija nukentė-

* Tarn tikrų teksto neaiškumų keliančią telegramą galima rasti MAB RS. F. 9. S. v. 2863. L. 3. Šioje byloje yra ir telegramą pasirašiusiųjų autografa.

jusiems nuo karo šelpti, LDNKS bendradarbiavo kai kurie gudų veikėjai (P. Aleksiukas — CK įgaliotinis Gardino gub.), neatsisakyta paremti žydus⁸. Nors ir neakcentuojant tautinio draugijos veiklos kryptingumo, stengtasi ją orientuoti visų pirma lietuvių reikmėms tenkinti. Po jos skraiste, peržengiant filantropinės organizacijos kompetencijos ribas, kelta „tautinio susipratimo“ akcija, o 1915 m. pradžioje, Vilniuje susitelkus kelioms dešimtims tūkstančių lietuvių pabėgėlių, draugiją mėginta paversti ir „Rytų politikos“ įrankiu, t. y. per ją lietuvininti miestą bei apylinkes⁹. Pirmuoju žingsniu tapo kova dėl lietuviškų pamaldų Vilniaus bažnyčiose, atvedusi į naują konfliktą su lenkiškai kalbančiais žmonėmis.

Nors, įsiliepsnojus lietuvių bei lenkų kalbiniam bažnytiniam konfliktui, lietuvių demokratai kvietė atsižvelgti į visų parapijiečių pageidavimus ir palikti patiems spręsti parapijų ūkio tvarkymo bei pamaldų kalbos klausimus, vis dažniau pasigirsdavo balsų, tvirtinančių, jog lenkams Lietuvoje priklauso tik mažumos teisės¹⁰. Kita vertus, imta akcentuoti ir „tautiško susipratimo“ reikšmę. Kaip rašė F. Bortkevičienė, „pasirodė, kad reikia patiems susiprasti, o paskui kelią rodyti“¹¹. Kaip tik šie demokratų atstovai pasižymėjo „oportunizmu“ dešiniųjų lietuvių politinių grupuočių atžvilgiu. Tad suprantamas nerimas vieno iš „krajovcų“ demokratų lyderių M. Römerio, įžvelgusio krizės apraiškas lietuvių demokratų stovykloje¹². Atrodo, kalbėta apie idėjinės politinės doktrinos pagrindus.

Prasidėjęs karas daugeliui atrodė pakeisias esamą status quo ir nulėmsias politinę krašto ateitį, kurią lietuvių politinės grupuotės įsivaizdavo, tiesa, skirtingai. Atmetę kai kuriuos ypatumus, galėtume skirti dvi pagrindines doktrinas. Atstovaujantys etnografinio nacionalizmo koncepcijai (nacionalizmu Europos tradicijoje vadinami iš tautinės valstybės idėjos kilę politiniai sąjūdžiai) tautininkai ir klerikalai matė Lietuvą visų pirma kaip lietuvių etninės tautos politinį darinį, o skelbdami projektuose įvairausioje būsimosios Lietuvos teritorijoje gyvenusius kitataučius etnografiniu lietuvių gaivalu, tikėjosi juos sulietuvinti. Demokratai ir kai kurie socialdemokratų veikėjai, artimesni valstybinio nacionalizmo ideologijai (pagrindine laikoma koncepcija tautos kaip teritorinio žmonių vieneto, apimančio visus tam tikros teritorijos žmones), projektavo Lietuvą kaip lietuvių politinės nacijos, t. y. Lietuvos piliečių, kūrinių. Nepritardami lietuvinimo perspektyvai, pripažino kitataučiams visas pilietines teises ir reikalavo iš jų pilietinio lojalumo bei sąžiningai vykdyti piliečių pareigas. Aiškiai nubrėždamas šių koncepcijų takoskyrą, dar karo pradžioje J. Saulys tvirtino: „Vienas dalykas yra paskelbti svetimus elementus etnografiniais ir pasistengti juos kuo greičiausiai asimiliuoti, o kitas, prisiėmus ekonominius ir kt. motyvais krypstančius savitosios Lietuvos linkui svetimus elementus, suteikti jiems lygias kultūrinio plėtojimo teises...“¹³

Esamomis aplinkybėmis lietuvių kairiųjų tautos susipratimo, mažumų klausimo pabrėžimas, t. y. eventualiai teikiant pirmenybę tautybiniam Lietuvos valstybingumo pradui, panašėjo į tam tikrą atsitraukimą nuo doktrinos, o išryškėjęs „oportunizmas“ ir pavienių „pirmeivių“ darbinimasis LDNKS dar labiau stiprino šį įspūdį. Tačiau toks dalykų vir-

timas nesumažino kairės ir dešinės įtampos. Prie srovių utilitarizmo, asmeniškumo, idėjinės diferenciacijos prisidėjo ir politinės orientacijos skirtumai.

1915 m. kovo 2 (15) d. demokratų ir jiems prijauciančiųjų (F. Bortkevičienė, F. Bugailiškis, A. Bulota, Žemaitė, M. Sleževičius, P. Keinys, M. Januškevičius, J. Vileišis, J. Saulys ir kt.) pasitarime „Lietuvos Žinių“ redakcijoje, kritikuojant linkstančius į kompromisus su dešiniaisiais, buvo priminta ir jų pernelyg carizmui lojali prorusiška laikysena. Siekiant krašto valstybingumo, lojalizmui priešpriešintas demokratų pasirengimas bet kurioms politinėms aplinkybėms. Oponavęs M. Sleževičius pritarimo nesusilaukė. Išrinkta nauja demokratų oficiozo redakcija (vyr. redaktorius — J. Saulys, red. — F. Bugailiškis), simbolizavusi kolektyvinio vadovavimo „Lietuvos Žinioms“ pakeitimą individualiu, tu-rėjo siekti „idėjinio švarumo ir monolitiškumo“¹⁴.

Savo vaga

Neįveikusios prieštaravimų lietuvių idėjinės politinės srovės tekėjo sava vaga. Kol LDNKS grūmėsi su lenkais Vilniaus bažnyčiose bei su lenkų labdaros organizacijomis, pirmieviai mėgino rasti sąlyčio taškų su kitomis Lietuvos tautybėmis. Ieškota sąjungininkų tiek politiniam, tiek visuomeniniam darbui.

Politiniai pasitarimai su gudais teigiamų rezultatų nedavė. 1914 m. spalio 24 d. laiške broliui M. Biržiška aiškino, jog gudai pernelyg kelia galvas ir „svaičioja apie Gudijos autonomiją“¹⁵.

Buvo atnaujinti ryšiai ir su PPS (Polska Partia Socjalistyczna) militarinėmis organizacijomis. Dar 1906 m. VII partijos suvažiavime J. Piłsudskis (Piłsudski), iškėlęs ginkluoto priešinimosi ir sukilimo prieš Rusiją koncepcijas, prieškariumi ėmėsi aktyviai įgyvendinti jas. Karinės PPS organizacijos iniciatyva viena po kitos gimė Kovos sąjunga, Šaulių sąjunga, Šauliai, o 1912 m. lapkričio 10 d. — ir Laikinoji konfederuotų nepriklausomybės partijų komisija. Su jos atstovais 1913 m. vasarą Vilniuje kaip tik tartasi dėl „legionų“ steigimo ir sukilimo¹⁶.

1914 m. spalio mėn. Varšuvoje įkūrus Šaulių sąjungos ir Šaulių būrių pagrindu POW (Polska Organizacja Wojskowa), lietuvių demokratų, M. Römerio tarpininkaujami, tarėsi su POW Lietuvoje nariais. Sie, būdami PPS ekspozitūra, suprantama, gynė Lietuvos—Lenkijos federacijos planus, kurie lietuvių demokratams susižavėjimo nekėlė. Tačiau santykiai su lenkais nebuvo nutraukti¹⁷.

1915 m. kovo 9—10 (22—23) d. M. Sleževičius ir J. Saulys bei „krajo-vcų“ demokratų lyderiai M. Römeris ir V. Abramovičius (Abramowicz) Varšuvoje susitiko su Nepriklausomybės bloko, vieno iš keturių į Lenkijos nepriklausomybę besiorientuojančių organizacijų, veikėjais: S. Pateku (Patek), dr. R. Radzivilovičiumi (Radziwiłłowicz), Z. Chmielewskiu (Chmielewski), L. Abramovičium (Abramowicz), B. Straševičium (Straszewicz), V. Malinovskiu (Malinowski) ir kt. Pokalbiuose, svarstant lietuvių ir lenkų santykių perspektyvas, išsirutuliojo lenkų—lietuvių Informacinio biuro (toliau — IB) įkūrimo projektas. Planuota, jog Lenkijos

ir Lietuvos „demokratiŋų ir paŋangių elementų“ biurą sudarys du skyriai: Varšuvos (organizuos S. Patekas) ir Vilniaus (M. Rõmeris)¹⁸.

Kadangi Lietuvos demokratinės grupuotės nepalaikė glaudžių ryšių, M. Rõmerio nuomone, IB turėjo tapti jų suartėjimo, pažiūrų išsiaiškinimo, nuoseklių kontaktų ir veiklos koordinavimo centru. Jis tikėjosi, jog į IB pavyks įtraukti „przeładowc'us“ (apžvalgininkus) (taip buvo vadinami apie „Przeład Wileński“ laikraštį susibūrę lenkų socialistai, demokratai, tautininkai), besikuriančios Vilniuje „demokratinės grupės“, atstovavusios daliai lenkų, gudų visuomenės, veikėjus (M. Rõmerį, A. Zaštautą (Zasztowt), J. Bukovskį (Bukowski), D. Siemašką, V. Studnickį (Studnicki) ir kt.) bei lietuvių demokratų ir socialdemokratų. Dar Varšuvoje išsakyti nuogaštavimai, kad lietuvių ir lenkų kairiųjų antagonizmas broliams Luckievičiams išstums gudus čia, Vilniuje, pasitvirtino.

Jau kovo 12 (25) d. demokratinė grupė delegavo į IB A. Zaštautą ir J. Bukovskį; nekilo problemų ir su „przeładowcais“. Sunkiau klostėsi reikalai su lietuviais.

Balandžio pradžioje Biuro nariais sutiko tapti J. Saulys ir A. Bulota. Tačiau organizaciniu požiūriu jie nepriklausė lietuvių demokratų partijai, kuri, be to, formaliai atsisakė bendradarbiauti šioje akcijoje. Apie IB referavęs partijos susirinkime M. Sleževičius pareiškė, kad varšuvinę Biuro sekciją sudarančios Nepriklausomybės bloko organizacijos — Zjednoczenie Narodowe (Tautos susivienijimas, secesija endekų partijoje), Organizacja Pracy Narodowej (Tautos darbo organizacija, secesija Realistų partijoje), Radykali Narodowi (Tautininkai radikalai) — nedemokratiškai sprendžia visuomenės gyvenimo problemas, ir kadangi IB kuriamas ne tiek informaciniam, kiek glaudiems ryšiams užmegzti, lietuvių demokratų atstovavimas jame neleistinas¹⁹. Dar kovo mėn. demokratų pasitarime gynęs rusiškos orientacijos tikslingumą, M. Sleževičius, galimas daiktas, įtariai žiūrėjo į bet kurias antirusiškos orientacijos organizacijas bei judėjimus. O juk šį kartą kalbėta apie santykius su lenkais. Pats M. Rõmeris pripažino, kad lietuviai turėjo pagrindo nepasitikėti²⁰. Kita vertus, minėto lietuvių ir lenkų konflikto kontekste M. Sleževičiui, linkstančiam į kompromisus su lietuvių nacionalistais (1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje M. Sleževičius tapo LDNKŠ CK Rusijoje nariu ir kartu su F. Bortkevičiene stengėsi į draugijos veiklą įtraukti Rusijoje atsidūrusius demokratų²¹), politinis flirtas su lenkais galėjo tapti neįveikiama kliūtimi užmegzti artimesniems ryšiams su dešiniojo lietuvių grupuotėmis.

Nors M. Sleževičiaus pozicijai prieštaravo J. Vileišis, savo ruožtu tvirtinęs M. Rõmeriui, kad sprendimas dar negalutinis, tačiau jo optimistinėms viltims nebuvo lemta išsipildyti. J. Vileišio šalininkams, regis, pavyko tik įtraukti į rezoliuciją punktą, numatantį organizacinio pobūdžio sąjungą su Karalystės liaudininkų „Aušros“ (Liudowcy — „Zaranie“, tarp kita ko, priklausiusiai Blokui) bei Vilniaus demokratine grupėmis²².

Tai, kad dalies lietuvių kairiųjų „oportunizmas“ tapo viena iš svarbesnių IB nepasisekimo priežasčių, rodo ir lietuvių socialdemokratų pozicija.

M. Römeris buvo giliai įsitikinęs, jog turintį ypatingą „istorinę ir politinę pajautą“ S. Kairį tikrai pavyks įkalbėti. Ir... beveik neapsiriko. Socialdemokratų lyderis sutiko dalyvauti IB, bet tik neformaliai, t. y. ne kaip partijos narys. Motyvavo tuo, kad partijos draugai pritarė A. Janulaičio, įžvelgusio Varšuvos biuro sekcijoje „grynai buržuazinę organizaciją“, kategoriškam „ne“²³. Turint omenyje A. Janulaičio, vieno iš nedaugelio kairiųjų, narystę LDNKŠ, negali nekilti asociacijų su M. Sleževičiaus pozicija demokratų partijoje.

Balandžio 18 d. M. Römerio bute į pirmą organizacinį IB susirinkimą atvyko A. Zaštautas, V. Abramovičius ir J. Šaulys. Neatėjo J. Bukovskis, J. Pilsudskis, A. Bulota. Nepasirodė ir partinei drausmei pakluse S. Kairys, M. Sleževičius, J. Vileišis. Atvykusieji susirinkimo nusprendė nepradėti. „Sui generis“ — M. Römeriui beliko apgailestauti dėl „pirmieiviškosios“ Lietuvos visuomenės dalies nesubrendimo lemtingu kraštui laikotarpiu ir piktintis „prakeiktu“ lietuvių politinės orientacijos dvilypiškumu, jo šaknų ieškant tautybinio ir teritorinio (pilietišio) krašto valstybingumo pradų šalininkų susidūrimu²⁴.

Sėkmingiau reikalai klostėsi visuomeninėje labdaros veikloje. Dar 1914 m. spalio mėn. kairiosios Lietuvos visuomenės dalies iniciatyva buvo įkurta Lietuvių, lenkų, gudų, žydų ir rusų draugija gydymo ir maitinimo pagalbai nukentėjusiems dėl karo teikti Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijose (pirmininkas — G. Gliebovskis (Gliebowski), vicepirmininkas — Z. Šabadas, išdininkas — A. Bulota, jo pavaduotojas — A. Luckievičius, sekretorius — S. Baginskis (Bagiński)²⁵. Po lapkričio nesuspriptomų steigiant LDNKŠ 1915 m. pradžioje lietuvių gydymo draugijoje padaugėjo.

Suprantama, ir čia neapsieita be ideologinių nuostatų įtakos. Bet ne mažiau svarbi tapo ir kita aplinkybė, susijusi su labdaros organizacijos eventualiomis finansinėmis galimybėmis. Diskusija dėl LDNKŠ, be kita ko, parodė, jog šiam aspektui, atveriančiam naujas perspektyvas politinės srovės ar partijos įtakai stiprėti, nebuvo abejinga nei dešinė, nei kairė. Pastarajai, prarandančiai lietuvių visuomenėje turėtas pozicijas, o dabar atstumtai ir nuo naujo finansinių išteklių šaltinio, šis klausimas buvo ypač aktualus. Todėl, nesitenkindama nei draugija gydymo ir maitinimo pagalbai teikti, nei Prūsijos lietuviams-belaisviams globoti draugija, 1915 m. sausio 19 d. Vilniaus generalgubernatoriui A. Veriovkinui įteikė Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti įstatus²⁶. Juose aiškinta, jog draugija rūpinsis Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų gub.) ūkio, finansų, kredito reikalais. 1915 m. gegužės 21 d. steigiamajam susirinkimui pirmininkavęs J. Vileišis pareiškė, kad, skirtingai nuo LDNKŠ, ši organizacija, rūpindamasi pagelbėti nukentėjusiems, stengsis padėti Lietuvos ekonominiam gyvenimui ne tik per karą, bet ir jam pasibaigus. Buvo pabrėžta, kad nors įstatuose draugija pavadinta „lietuvių“, tačiau tinkamesnis būtų „Lietuvos“ pavadinimas, nes į ją stoja ne vien lietuviai. Išrinkti į valdybą Rusijos Valstybės tarybos narys A. Meištovičius (Meysztowicz), Dūmos atstovas N. Fridmanas, kandidatu — A. Zaštautas bei nariais — A. Luckievičius, A. Venclavovičius (Wenclawowicz),

D. Siemaško, U. Jankovskis (Jankowski) tik patvirtino J. Vileišio žodžius²⁷. Nors draugija iki vokiečių okupacijos net nespėjo įsibėgėti, to pakako, kad katalikų spaudoje būtų iškeltas lozungas — „katalikams nepalaikyti tos draugijos“, o vairininkai įvardytų ją „lietuviškai—lenkiškai—žydiškai—pirmeiviškai—endekišku aljansu“²⁸. Tad, prisimenant dar diskusijai dėl LDNKS įprastus sinonimus, konstatuota, jog politinė lietuvių dešinės ir kairės įtampa neatslūgo.

Piliečių komitetas

Vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Neigiamas lietuvių dešiniųjų požiūris į kairės mėginimus rasti bendrą kalbą su kitų Lietuvos tautų atstovais dar nereiškė, kad jie patys nežengė bendradarbiavimo link su kitataute krašto visuomenės dalimi. O besikeičianti politinė Lietuvos padėtis (karo veiksmai, prievartinis ir savarankiškas gyventojų traukimas į Rusijos gilumą, vokiečių okupacijos galimybė) vertė intensyvinti šias paieškas. 1915 m. gegužės 5 d. LDNKS CK posėdyje D. Malinauskas informavo apie visų krašto labdaros organizacijų bendrą susirinkimą, kuriame nutarta, neliečiant šių organizacijų veikimo ir įstatų esmės bei nesikėsinant į savitumą, vienaip ar kitaip suvienyti jas²⁹. Išskyrusi 10—15 Rb ir delegavusi D. Malinauską bei K. Olšauską, LDNKS, taip pat Gudų draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, Visos Rusijos miestų sąjungos Vilniaus komitetas, Vilniaus meno veikėjų draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, Draugijos nepasiturinčioms dalyvaujančių kare lenkų šeimynoms ir nukentėjusiems dėl karo lenkams šelpti Vilniaus skyrius, Visos Rusijos žemiečių sąjunga, Žydų draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, Komisija atvykstantiems iš karo veiksmų rajono pagalbai teikti, Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo gyventojams agromijos ir teisių pagalbai teikti, Gydyimo ir maitinimo pagalbos nukentėjusiems dėl karo draugija, Suvalkų gub. Piliečių komitetas birželio pradžioje sudarė Informacijų biurą karo aukoms padėti Lietuvoje ir Gudijoje. Biuras (sekretorius — P. Konča, pavaduotojas — Z. Šabadas, vedėju kviestas A. Janulaitis) turėjo informuoti visas draugijas apie kiekvienos iš jų veikimą, sudaryti galimybę naudotis surinkta medžiaga, bendromis jėgomis rasti lėšų gyventojams šelpti³⁰.

Užsimezgęs kontaktas teikė vilčių. Tačiau Lietuvos visuomenei pasirodė ne taip paprasta įveikti ją draskiusius tautinius, luominius bei tikybinius konfliktus.

Traukiantis rusų administracijai ir laukiant Vokietijos kariuomenės įžengimo į miestą, 1915 m. vidurvasarį endekų grupuotės iškėlė idėją padaryti miestą ir kraštą kiek galima lenkiškesnį. Tie patys sluoksniai puoselėjo ir mintį įkurti vien lenkų instituciją, kuri perimtų valdžios funkcijas ir reprezentuotų kraštą vokiečių akyse. Tačiau tam pasipriešino Miesto valdyba (iš esmės ją sudarė lenkiškai kalbantys vilniečiai), pareiškusi, kad šis vaidmuo skirtas jai. Visai kitokius projektus siūlė „krajojovcų“ grupuotės. Teigdamos, jog viso krašto interesams gali atstovauti tik visų jo tautų sudarytas organas, kvietė kurti Piliečių komitetą (Komitet Obywatelski, toliau — PK)³¹.

Idėja nebuvo nauja. Dar karo pradžioje Lenkijoje steigti ir rūpinesi šelpimu, o rusams traukiantis, palaikę miestuose viešąją tvarką, piliečių komitetai lenkų masonų sumanymu turėjo tapti vienu iš visuomenės telkimo būdų. Tarp kita ko, šio plano įgyvendinimo iniciatoriai buvo jau minėti S. Patekas ir R. Radzivilovičius³². M. Rōmerio pastangomis dar 1915 m. pradžioje mėginta propaguoti Piliečių komiteto idėją „Lietuvos Žiniose“³³. Lietuvų draugija nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti jau 1915 m. birželio 26 d. siuntė P. Mašiotą konsultuotis su Centrinio Piliečių komitetu Varšuvoje³⁴. O Suvalkų gub., priklausiusioje Lenkijos Karalystei, įkurtoje tokioje institucijoje dalyvavo ir lietuviai (daugiausia klero atstovai). Tačiau konstruktyvių ir teigiamų rezultatų pasiekti nepavyko. Vėl užkliuvo kalbos klausimas. Mat lietuviai raštvedyboje reikalavo lietuvių kalbos³⁵.

Nelinksmi prisiminimai padarė savo. Lietuvų dešiniųjų spaudoje informacijas apie žygius steigiant Piliečių komitetą Vilniaus bei Kauno gubernijose lydėjo raginimai LDKS būti tautos ir krašto sargyboje³⁶.

O liepos mėn. A. Meištovičius, vienas „krajovcų“ dvarininkų (kitaip dar — konservatorių, „ugodovcų“) lyderių, kreipėsi į Rusijos vidaus reikalų ministrą N. Maklakovą prašydamas leisti steigti Vilniaus bei Kauno gub. Piliečių komitetą, bet gavo neigiamą atsakymą. Ir tik liberaliai nusiteikusiam kunig. A. Ščerbatovui tapus ministru, šį kartą tarpininkaujant Dūmos atstovui H. Svencickiui, toks leidimas rugsėjo 2 d. buvo gautas³⁷.

Rugpjūčio 22 d. (rugsėjo 4 d.) Lenkų draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Vilniaus skyrius (daugumai atstovavo dvarininkai) į komitetą išrinko pirmuosius 8 asmenis³⁸. Prieš pat išvykimą rugsėjo 18 d. A. Veriovkinas komitetą patvirtino. Tik inauguruotas komitetas kitų tautų atstovams pasiūlė įeiti: 3 žydams, 2 gudams, 5 lietuviams, 10 lenkų bei 2 darbininkų atstovams. Žydai ir gudai sutiko³⁹. Lietuviių nuomonės skyrėsi. Pasiūlymas buvo gautas, kai lūžio momentu lietuvių politinės grupotės dar kartą mėgino rasti kompromisą. Tartasi dėl bendro tautos atstovavimo. Dar rugpjūčio 10 d. laikinai suspendavę Agronomijos draugijos veiklą, kairieji neturėjo rimtesnės alternatyvos dešinės siūlomam papildyto LDKS CK variantui. Į kompromisą su dešiniaisiais ypač linko socialdemokratai. „Dabar nekeliame klausimo,— rašė draugams A. Janulaitis,— kieno bus viršus, bet tai, ar išliks žmonės gyvi, sveiki ir pilni noro gyventi. Skęstant laivą, ima visi jį gelbėti, nebežiūri žmogaus pažiūrų. Ar visi gali tat padaryti, nemoku pasakyti. Ir pas mus negreitai apsirato su tąja mintimi“. Kas „nesuprato“, A. Janulaitis taip aiškino: „Pakviesta žmonės (į LDKS CK.— R. L.) ir demokratų, ir visuomenininkų. Nors demokratų maža kas beliko, išbėgiojo į Rusiją, bet keletas atsirado. O pasirodė, kad jie rūpinasi, kad kaip nors neįeity visuomenininkai, jie norėjo, kad toji Draugija savo darbe negalėtų plačiai ir gerai veikti. Iš pradžių tasai ardymo darbas klojosi, paskui greitai pavyko numesti nuo jų maską“⁴⁰. Rugsėjo 23 d. CK priklausė 4 socialdemokratai. Vadovaujami J. Vileišio demokratai alternatyvą įžvelgė PK siūlyme. Tačiau į argumentus, jog kitos tautos jau nusiuntė savo atstovus, lietuvių opozicija bus gera kontrolė lenkų darbui, kitos lietuvių

politinės grupuotės atsakė, kad PK „pirinkimo būdas neteisingas, kad lenkai nėra to krašto reikalų vadovai ir jo sprendėjai, todėl komitetas turėtų būti visai naujais pagrindais tvarkomas“⁴¹. Šiuos kontrargumentus dešinieji kiek vėliau sukonkretino: „1. Lietuviams reikia spiestis į tokią organizaciją, kuri apimtų visą Lietuvą, o ne vien Vilniaus ir Kauno gubernijas. 2. Piliečių komiteto šulai aprėpia dvi gubernijos dėl to, kad nenori išskirti Suvalkų gub. iš Lenkų: tai juk priešinga endekų programai. Tuo tarpu lietuvių Seimas Vilniuje 1905 m. (kuriame dalyvavo visų srovių atstovai tiek lietuviškai, tiek kitaip kalbančios Lietuvos visuomenės) nutarė, kad Suvalkų gub. eitų visur ir visame kame su visa Lietuva. 3. Lietuviai, būdami demokratais, tegali demokratingais pamatais dėtis į šokią ar tokią draugiją lygiomis teisėmis. Vadinasi, Piliečių komitete lietuviams reiktų turėti bent du trečdaliu vietų, o lenkams ten turėtų tekti, žiūrint jų skaičiaus gyventojų Vilniaus ir Kauno gub., paskutinė, o ne pirmutinė vieta kt. tautų eilėje. 4. Lietuvos lenkai pasirodė karo metu ypač blogi piliečiai. 5. Jei P.K. šulai nebūtų turėję paslėpto tikslo, priešingo lietuviams, tai būtų lietuvius irgi kvietę į organizacijos darbą ir nebūtų visa ko sau tai darę. 6. Iš to viso aišku, jog P.K., Lietuvos piliečio vardu, seka lenkų endekų programa, nori vokiečių vyresnybės nežinojimu Lietuvos santykių pasinaudoti, save pateikti jai bešališku, o kitas vietos organizacijas, jau daug gera Lietuvai padariusias, nustelbti“⁴². Visa tai neįtikino J. Vileišio. Artimas „krajovcams“ ir, pasak P. Klimo, karštas „teritorijos“ šalininkas J. Vileišis PK sukūrimą traktavo kaip vieną pirmųjų tokios koncepcijos realizavimo elementų⁴³. Todėl, nepaisydamas oponentų nuomonės, kartu su J. Šauliu, V. Stašinskiu, B. Žilinskiu ir J. Kymantu priklausė komitetui. Be jų, dalyvavo A. ir I. Luckevičiai, V. Lastouskis bei gudams atstovavęs A. Zaštautas, J. Vygodžkis (Wygodzki), Z. Sabadas, Litaueris (Littauer), Izbickis (Izbicki), S. Kognovickis (Kognowicki) (pirmininkas), A. Ilińskis-Kašovskis (Iliński-Kaszowski), S. Montvila (Montwill), V. Venoslavskis (Węslawski), A. Zviežinskis (Zwierzyński), J. Boguševskis (Boguszewski), Z. Jundzilas (Jundziłł), B. Kżyżanovskis (Krzyżanowski), J. Pilsudskis, V. Abramovičius, F. Eidukevičius (Ejdukiewicz). Endekams priklausė tik V. Venoslavskis ir A. Zviežinskis. Iš lietuvių gal tik J. Kymantas, aktyviai besireiškiantis LDNKS CK, simpatizavo lietuvių nacionalistams⁴⁴.

Plačiausiai apie komitetą rašė J. Jurkievičius (Jurkiewicz), M. Karpis (Karp), V. Sukienickis (Sukiennicki), be vokiečių „divide et impera“ politikos, vienu balsu nurodo lietuvių ir lenkų nacionalizmus kaip svarbiausią neilgalaikio jo gyvavimo priežastį⁴⁵. Iš pirmo žvilgsnio keista, jog iš esmės nenacionalistiniam komitetui būtų galima inkriminuoti polinkį į vienos ar kitos tautos išskirtinumą. Todėl lenkų istorikų mėginimai, žvelgiant į PK užkulsius, argumentuoti savo teiginius visai suprantami. Tačiau jų pateikta bei mūsų sukaupta medžiaga rodo ne tik nacionalizmų ir vokiečių kaltę dėl komiteto sudarymo, bet ir jo paties negebėjimą laviruoti tarp visų šių veiksmų išties sudėtingomis politinėmis aplinkybėmis.

1915 m. spalio mėn. komiteto nariams J. Šauliui ir B. Kżyżanovskiui pavyko gauti leidimą išvykti į užsienį, oficialiai — susitikti su Rokfelerio

(Rockfeller) komiteto atstovais dėl pašalpos Lietuvai. Tuo pačiu reikalu kreipusis LDNKŠ gavo neigiamą atsakymą⁴⁶. Delegatai grįžo lapkričio mėn. ne tuščiomis rankomis: parvežė apie 50 000 Rb (100 000 šveic. frankų). Tiesa, PK fundavo ne Rokfeleris, o H. Sienkievičiaus (Sienkiewicz) vadovaujamas Vevė (Vevey) (Šveicarija) Generalinis komitetas karo aukoms Lenkijoje šelpti. Ši organizacija ėmėsi finansuoti Vilniaus labdaros organizacijas dar rugpjūčio mėn., kas mėnesį siųsdama 50 000 markių. Sumos buvo adresuojamos Vilniaus Lenkų komitetui („Komitet Polski“) arba Vilniaus vyskupijos administratoriui K. Michalkievičiui (Michalkiewicz). Lenkų komitetas konstituavosi maždaug tuo pačiu metu kaip ir PK, vienijo lenkų endekus, demokratų ir socialistus. Tiesa, jame vyravo endekai. Priklausė šiai įstaigai ir K. Michalkievičius, jau senokai atsisakęs laviruoti tarp Lietuvos tautų interesų ir neslėpęs savo antipatijos lietuviškai šnekantiems krašto gyventojams. J. Šaulio ir B. Kżyżanovskio atvežti pinigai, turėję būti dalijami į tris dalis tarp Kauno, Vilniaus, Gardino gub. lenkų, lietuvių, gudų, nuolaidžiaujant PK pirmininkui S. Kognovickiui, pateko Lenkų komiteto dispozicijon⁴⁷. Aktyviai veikiant K. Michalkievičiui bei endekams, lietuviui („agronomai“) tegavo 8000 rub⁴⁸. J. Kymantas nedelsdamas apkaltino vieną iš PK prezidiumo narių S. Boguševskį sukčiavimu (byla atsidūrė trečiųjų teisme) ir atsistatydino iš PK. Savo ruožtu, LDNKŠ nusiuntė protesto laišką į Vevė ir reikalavo neskelbti pasauliui apie lietuvių šelpimą lenkų surinktais pinigais. Skųstasi ir dėl to, jog iš nuslėptų lėšų steigiamos lenkiškos mokyklos⁴⁹. Nebuvo patenkinti ir „agronomai“. S. Kairys 1916 m. birželio pabaigoje, lankydamasis Šveicarijoje, mėgino išsiaiškinti Vevė komitete projektuotas dalijimo proporcijas⁵⁰.

O vokiečiai tarsi tik to ir laukė. Okupacinės administracijos civilinės valdžios viršininkas rotmistras Bekeratas (Beckerath) pareiškė imas aukų skirstymą į savo rankas. 1915 m. gruodžio pabaigoje prie vokiečių civilinės valdžios viršininko įkuriama visuomeninių organizacijų atstovų taryba, sudaryta iš 3 lenkų (V. Venslavskio, S. Boguševskio, S. Kognovickio), 3 lietuvių (A. Smetonos, A. Janulaičio, J. Šaulio, vėliau — J. Vileišio), 3 žydų (Z. Šabado, ?) ir gudo (?)⁵¹. 1916 m. sausio 10 d. A. Smetona ir A. Janulaitis LDNKŠ posėdyje pranešė, kad visas formaliai PK žinioje esančias lėšas skirstyti perduota lenkų organizacijoms, nes, pasak Bekerato, jos surinktos „lenkų lenkams“⁵². LDNKŠ CK nutarė kreiptis į P. Hindenburgą. Tačiau to neprireikė. Po sausio mėn. V. Steputaičio * vizito pas Bekeratą okupacinė administracija lietuviams tapo atidesnė⁵³. 1916 m. vasario mėn. aukas skirstė pats viršininkas. O netrukus buvo priversta atsistatydinti itin lenkiška Miesto valdyba⁵⁴. Tuo pačiu metu susidomėta ir gudais. Jie gavo leidimą leisti „Homan“, o J. Obsto

* Vilhelmas Steputaitis (Steputat Wilhelm) — Prūsijos lietuvis, landtago deputatas, Vokietijos URM atstovas prie P. Hindenburgo, „Dabarties“ redaktorius. Dar 1915 m. vasarą prašė Berlyne studijuojančio J. Ziliaus (Jonylos) nustatyti Lietuvos valstybines sienas. Lenkų įsitikinimu, kaip tik V. Steputaičiui buvo patikėta agituoti lietuvius prieš lenkus. Plačiau žr.: Bielskis V. Kairiųjų vaidmuo siekiant Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvos Žinios. 1930. Nr. 99.

redaguojamam „Dziennik Wileński“ uždrausta polemizuoti tiek su gudu oficiozu, tiek su V. Steputaičio „Dabartimi“⁵⁵.

Bekerato 1916 m. gegužės 19 d. memorandumas „Tautybinė politika“ E. Liudendorfui (Ludendorff) nekelia jokių abejonių dėl vokiečių vykdytos „divide et impera“ politikos. Ir nors memorandumo autorius drįso abejoti lietuvių, gudu ir iš dalies žydų palaikymo prieš lenkus tikslin-gumu, būsimo generalkvartirmeisterio rezoliucija „Laikytis tokios lini-jos“ daug ką pasako⁵⁶. 1916 m. kovo mėn. inspiruotas Vilniaus gyven-tojų surašymas, aiškiai supriešinęs lietuvius, gudus, žydus prieš lenkus, tai irgi patvirtina⁵⁷.

Vokiečių politikos pokyčiai neliko nepastebėti. Draugija agronomijos ir teisių pagalbai teikti sausio mėn. gyvai svarstė susijungimą su LDNKŠ. Nors dėl S. Kairio ir A. Domaševičiaus prieštaraavimo ši problema nebuvo išspręsta, o J. Šaulio ir J. Vileišio raginimu nutarta bendradarbiauti su lenkais švietimo srityje (steigti mokyklas, „A. Mickevičiaus liaudies uni-versitetą“), 1915 m. pabaigoje pradėti visų lietuvių grupuočių slapti politiniai pasitarimai suintensyvėjo. Formavosi „Inteligentų būrys Lie-tuvos reikalams svarstyti“⁵⁸.

Suaktyvinti savo veiklą mėgino ir PK. Okupacinei administracijai įteiktas memorialas dėl padėties Vilniuje ir miestui tvarkyti reikalingų lėšų šamata. Imtasi kurti įvairių tautų organizacijų atstovų komisijas maisto aprūpinimo, švietimo, bedarbių šalpos ir kt. klausimais⁵⁹. LDNKŠ CK, pirma neatsisakiusi bendradarbiauti, po Vevė istorijos PK siūlymus ignoravo. Buvo jaučiamas gudu ir žydų nepasitenkinimas. Lietuvos kai-riai mėgino taisyti padėtį.

1916 m. pradžioje įsteigta visų tautų masonų ložė⁶⁰. J. Vileišis kovo pradžioje ragino lietuvių dešiniuosius pritarti projektuojamai „Lituania“ politinei organizacijai, kurioje tautų atstovai galėtų laisvai svarstyti krašto reikalus. Atsakymas buvo kategoriškas. A. Smetonos nuomone, tai „dalszy ciąg Obywatelskiego Komitetu (Piliečių komiteto tolimesnis paėjimas), kurs susikompromitavo ir dar nori naujoj odoj kyštelti, vėlgi traktuodamas lietuvius lygiai su lenkais, kada lietuviai čia daugumos atstovai Lietuvoje“⁶¹. Neigiamai prieš PK nusistatė ir Lenkų komitetas, pareiškė norą „likti vienas“⁶².

Vienu iš mėginimų rasti bendrą kalbą laikomi ir 1915 m. gruodžio 19 d. bei 1916 m. vasario mėn. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kon-federacijos tarybos atsišaukimai, kvietę steigti „vieną nedalijamą ir sa-vitą Lietuvos bei Gudijos kūną, atskiros valstybinės vienatos pavidale, su visiška teisių pilnumo garantija visoms tautoms, tame krašte gyve-nančioms“.

Aptardami šiuos dokumentus, minėti lenkų istorikai siekė išspręsti tris problemas. Pirmą, įvardyti tekstų autorius. Antra, nustatyti, ar gy-vavo tokia Taryba. Ir, trečia, ar atsišaukimai buvo savarankiška Lietu-vos veikėjų iniciatyva ar inspiruoti iš šalies⁶³.

Atsišaukimuose nesunkiai įžvelgiamos politinės ir ideologinės nuos-tatos — požiūris į Lietuvos ir Gudijos teritoriją kaip į vientisą, nedali-jamą politinę, visuomeninę ir ekonominę visumą, pilietinio valstybės steigimo principo akcentavimas ir kt. bei memuaristikoje aptinkamos

užuominos leido autoriais laikyti asmenis, vienaip ar kitaip susijusius su „krajovcų“ idėjine politine srove. Tam tikrų neaiškumų kelia tik lenkiškai kalbančių „krajovcų“ ar artimų jiems veikėjų indėlis į tekstų, ypač 1916 m. vasario mėn., rengimą. Ir štai kodėl.

1915 m. rugsėjo 23 d. Vilniuje pasirodžiusioje lenkų demokratų proklamacijoje pasisakyta už LDK federaciją su Karalyste. Ir nors lenkų demokratai, skirtingai nuo panašiu metu dienos šviesą išvydusio Lietuvos endekų atsišaukimo, Lietuvą ir Gudiją traktavo kaip atskirą valstybinį vienetą, bet „federalizmu“ iš esmės vienijosi su endekais⁶⁴. Suprantama, šie lenkiškosios Lietuvos visuomenės dalies atsišaukimai neprisidėjo prie lietuvių ir lenkų įtampos mažinimo 1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje. O ir 1916 m. vasario bei gegužės mėn. lietuvių ir lenkų pasitarimai parodė, jog lenkai neatsisako federacijos idėjos. Lenkų demokratams naujiena buvo ir J. Šaulio išdėstyta jiems „Mitteleuropos orientacija“, kurioje įžvelgė lietuvių ir vokiečių bloką⁶⁵. Zinoma, 1916 m. vasario mėn. konfederatų atsišaukime skelbta kaip tik tokia orientacija: „Pasisiekimo savo pastangoms mūsų krašto savitumui mes laukiame šiuo tarpu iš kitur: iš Vidurinės Europos valstybių pusės. Mes tikimės būtent, kad, laimėjus karą Vidurinės Europos valstybėms, buvusios vakarinės Rusijos provincijos, o pirmiausia lenkų, lietuvių bei gudų ir Pabaltijo žemės, turės atkristi nuo Rusijos ir sudaryti atskiras valstybės vienatas, suėjusias su Vidurinės Europos valstybėmis į šiokius ar tokius santykius, prie kurių galėtų būti patenkinti ir mūsų savitumo siekimai, o taip pat patikintos ir savarankiško mūsų kultūros, ekonomijos bei politikos gyvenimo plėtojimo sąlygos“⁶⁶.

P. Klimas 1916 m. kovo 12 d. dienoraštyje priklijuoto konfederatų atsišaukimo paraštėje įrašys „J. Šaulys“⁶⁷. Istoriko Č. Laurinavičiaus Lietuvos Respublikos valstybiniame archyve (F. 383. Ap. 7. B. 56. L. 53) rastame 1916 m. vasario mėn. atsišaukimo tekste pieštuku nurodytos J. Šaulio, J. Vileišio, A. Janulaičio, A. Luckievičiaus, J. Luckievičiaus, V. Lastouskio, D. Semaško, A. Zaštauto, Z. Šabado, S. Rozenbaumo pavardės. Tiesa, ketvirtajame dešimtmetyje J. Vileišis prisimins rašęs 1916 m. vasario mėn. atsišaukimo tekstą su V. Lastouskiu, J. Šauliu ir „vienu ar kt. iš lenkų“⁶⁸. Bet jis galėjo ir sumaišyti su 1915 m. gruodžio 19 d. tekstu.

J. Šaulio „Vidurinės Europos“ orientacija, lenkų įtarinėjimai leidžia pasamprotauti ir apie atsišaukimų (galbūt tiksliau 1916 m. vasario mėn. atsišaukimo) savarankiškumą. J. Šaulys „Mitteleuropa“ susidomėjo 1915—1916 m. sandūroje, t. y. po vizito į Berlyną (pokalbiai su vienu iš vadinamosios pakraščių valstybių steigimo politikos šalininku P. Rorbachu (Rohrbach) bei užmegztų ryšių su V. Šteputaičiu⁶⁹. 1916 m. sausio 27 d. Inteligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti (J. Basanavičius, P. Dogelis, A. Janulaitis, P. Klimas, J. Kukta, A. Smetona, A. Stulginskis, J. Šaulys, S. Kairys, M. Reinys, J. Stankevičius, J. Vileišis) išrinktos komisijos „Naujos valstybės“ (Lietuvos ir Gudijos konfederacijos) etnografinėms ir politinėms riboms nustatyti pirmininku tapo tas pats J. Šaulys⁷⁰. Kaip tik jis balandžio pabaigoje pranešė lietuvių veikėjams apie okupacinės administracijos norą susipažinti su lietuvių po-

litinės Lietuvos ateities planais bei su jiems iškelta išankstine sąlyga — „prielankus dėjimas į Mitteleuropą (Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos sistemą)“. Ir nors A. Smetona ką tik, turėdamas omenyje 1916 m. vasario mėn. konfederatų atsišaukimą, skundėsi vientisos lietuvių politinės linijos laužymu, kartu su kun. J. Dogeliu, J. Basanavičiumi pasisakė už politinį Lietuvos savarankiškumą „Vidurio Europos“ sistemoje⁷¹.

Vasario 10 d. Lietuvos ir Gudijos konfederacijos reikalu politinę komisiją išsirinko ir gudai⁷². Gegužės 7 d. slapto Gudų tautinio komiteto posėdyje jau nutarta deleguoti I. Luckievičių į lietuvių ir gudų sudaromą Konfederacijos tarybą. Lenkiškai šnekančios Lietuvos visuomenės dalies atstovų joje nebuvo. Pasisakyta tik už eventualių informacinių ryšių palaikymą su lenkų demokratinėmis grupuotėmis⁷³. 1916 m. birželio 27—29 d. Tautų kongrese Lozanoje Lietuvos atstovų deklaruota iš esmės kiek modifikuota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) nepriklausomybės idėja, II lietuvių konferencijos Lozanoje nutarimai dėl lietuvių ir gudų santykių, spalio mėn. Lietuvių tautos tarybos delegacijos memorialas Reicho kancleriui ir užsienio reikalų sekretoriui dėl LDK atkūrimo, 1916 m. gruodžio bei 1917 m. kovo mėn. lietuvių ir gudų delegacijos vizitai į Berlyną rodo ne tik vientisos lietuvių ir gudų politinės linijos laikymąsi, bet ir ženklina vokiečių suinteresuotumą ja. Tiesą sakant, dėl gudų politinio judėjimo brandos ir svorio vokiečiai didelių iliuzijų neturėjo. Pavyzdžiui, jau minėtas Bekeratas apskritai neigė jų judėjimo, vadovaujamo „keleto archeologų ir literatų“, politinę reikšmę⁷⁴. Regis, šiame žaidime gudai buvo „reikalingi“ tik lietuvių pozicijoms prieš lenkus stiprinti.

Grįžtant prie Piliečių komiteto Vilniuje, reikia konstatuoti, jog šios iniciatyvos jo neišsaugojo. 1916 m. liepos 4 d. laiške „Lietuvių Balso“ redakcijai vienas PK narių, J. Saulys paaiškino: „Piliečių komitetas faktinai nustojęs gyvuoti [...] Jei ką galiu dėlei P.K. istorijos pridėti, tai tat, kad lenkai pasirodė jame galutinai nesugyvenami, kaip ir apskritai visa savo politika, varoma dabar Lietuvoje. Lenkai privedė prie to, kad visi ryšiai tarp mūsų ir jų turėjo visai nutrūkti. Lenkų mestąją mums pirštinaitę mes priėmėme“⁷⁵.

Vargu ar tokiomis sudėtingomis politinėmis aplinkybėmis šis komitetas galėjo tapti stabilia įvairiakalbei Lietuvos visuomenei atstovaujanti institucija. Šiaip ar taip, akivaizdu, jog PK nesugebėjo išlavinuoti krašto tautų interesų bei vokiečių politikos labirintuose. Kita vertus, Piliečių komitete susitelkusių krašto demokratių grupuočių atstovų kelta Lietuvos ir Gudijos konfederacijos bei konfederacijos tarybos idėjos neliko nepastebėtos ir davė naują impulsą tiek visoms lietuvių politinėms grupuotėms, tiek lietuviams ir gudams bendradarbiauti.

Rusijoje. Vilniaus ir Kauno gub. Piliečių komiteto sumanymo nepamiršo ir į Rusiją pasitraukusi Lietuvos visuomenė. Čia, kaip ir Vilniuje, aktyviausiai reiškėsi lenkiškoji jos dalis, vadovaujama Lietuvos ir Gudijos grupės Valstybės dūmoje nario, Vilniaus gub. dvarininko H. Sviencickio (Święcicki). Jo pastangomis 1915 m. gruodžio 19 d. Petrapilyje buvo sušauktas PK steigiamasis susirinkimas. Remiantis H. Sviencickio

parengtais įstatais, pakviesti tik tie asmenys, „kuriais pasitiki visuomenė“. Jie ir turėjo išrinkti 2/3 komiteto narių, o šie, savo ruožtu, kooperuoti kitus⁷⁶.

Tą pačią dieną komitetas buvo sudarytas (12 lenkų, 4 rusai, 2 lietuviai — M. Sleževičius ir P. Keinys). Tiesa, lenkiškai kalbantys nariai lietuviams skyrė ir M. Cijūnėlį, iš Švenčionių apskr. Kretuonių valsčiaus kilusį ūkininką, Lietuvos ir Gudijos grupės Dūmoje atstovą. O lietuviai neigė M. Cijūnėlio lietuviškumą, motyvuodami visišku jo nedalyvavimu lietuvių veikloje⁷⁷. Apskritai PK sudarymo principai ir tapo Lietuvos visuomenės nesutarimų pagrindu.

Dar 1915 m. spalio 11 d. Stokholmo konferencijoje S. Šilingas, M. Yčas, J. Gabrys kreipėsi į lietuvius ir ragino „nuplėšti nuo savęs visus svetimus rūbus bei skudurus“⁷⁸. Netrukus paaiškėjo, ką lietuvių dešiniams simbolizavo „svetimi“.

1916 m. sausio pradžioje, kai PK kreipėsi į didžiosios kunigaikštystės Tatjanos komitetą prašydamas 20 000 rub. pašalpos mėnesiui, M. Yčas tvarkingai protestavo. LDNKS CK Rusijoje pirmininkui, nuo karo pradžios palaikiusiam glaudžius ryšius su Tatjanos komiteto vadovybe, o netrukus tapusiam šios įstaigos vicepirmininku (Petrapilio salonuose sklido kalbos apie visai nedalykinius M. Yčo ir Tatjanos santykius), nesunku buvo įtikinti, jog šis klausimas net nesvarstytinas. M. Yčas reikalavo garantijų visų Lietuvos tautų „teisingam atstovavimui“ PK⁷⁹. Ne be jo įtakos vasario 12 d. kadetų „Reč“ pasirodė lietuvių raštas, kuriame, nors ir pripažinta PK reikalingumas Lietuvai, reikalauta reorganizuoti komitetą ir garantuoti visų krašto tautų „tinkamą atstovavimą“⁸⁰. Pašalpa nebuvo paskirta.

PK vadovai sukruto, juolab kad P. Keinys ir M. Sleževičius atsisakė bendradarbiauti. Pasiteisinę lietuviams, jog steigiamajame susirinkime tartasi dėl lietuvių, lenkų, rusų dalyvavimo lygiomis teisėmis, reikalavo palikti PK ketvirtadalį vietų asmenims, kuriais visuomenė „užsitiki“, tris ketvirtadalius narių išrinkti proporcingai įvairių Vilniaus ir Kauno gub. gyventojų sluoksnių skaičiui⁸¹. Po to, kai H. Sviencickis nesėkmingai mėgino susitarti su vienu ar kitu lietuvių veikėju, lenkiškoji PK dalis nutarė kreiptis pagalbos į Lietuvos atstovus Dūmoje. 1916 m. vasario 12 d. Tauridės rūmuose Petrograde įvyko lietuvių, lenkų, rusų, gudų, žydų atstovų Dūmoje pasitarimas dėl PK reorganizavimo. Jame H. Sviencickis pasiūlė išrinkti dar 6 kitų tautų veikėjus. Prieštaravęs N. Fridmanas reikalavo proporcingo Vilniaus ir Kauno gub. gyvenančių tautų atstovavimo. Tam pritarė ir lietuviai (M. Januškevičius, P. Keinys, M. Yčas), be to, iškėlė papildomų sąlygų: 1) lenkai turi pripažinti, kad daugumą Vilniaus ir Kauno gub. gyventojų sudaro lietuviai; 2) daugumą PK narių turi sudaryti lietuviai. Lietuvių pusėn stėjo ir kunigaikštis Vasilčikovas⁸².

Pasitarimai pratęsti ir vasario 15 dieną. Šį kartą derybas vedė M. Yčas, Račkovskis (Raczkowski) ir Krasovskis (Krasowski). Pastarieji du pripažino, jog, sudarant komitetą, neišvengta klaidų, ir sutiko skirti lietuviams — 8, žydams — 2, gudams — 1, rusams — 1, lenkams — 12 vietų. Kadangi M. Yčas nesutiko su tokiu skirstymu, lietuviams pri-

dėtos dar 2 vietas. O dabar LDNKS CK pirmininkas įžvelgė Komiteto „organizavimo pamate daugumos atstovybės mastą“. Jo nuomone, priėmus siūlymą, lietuviai kartu praktiškai pripažintų lenkų daugumą Lietuvoje. „Lietuviai niekuomet nesutiks, kad Lietuvoje šeiminkautų mažą sulenkėjusių dvarininkų saujelė,— pareiškė M. Yčas,— todėl abejotina, vargu lietuviai sutiks darbuotis tokia komitete, kuriame lenkų dauguma“⁸³.

Abėjonės greitai pasitvirtino. Lietuvių suvažiavimas Petrograde 1916 m. vasario 23—25 d. pritarė lietuvių Dūmos atstovų pozicijai⁸⁴. O lenkiškoji PK dalis laikėsi savo. Nesulaukė atgarsio ir LDNKS CK kovo 17 d. pareiškimas, kuriame tvirtinta: „1. Kad lietuvių visuomenės veikėjai laiko galimu dalyvauti Vilniaus—Kauno Apyvatių Komiteto darbuose ir prisimti už jo darbus atsakomybės tik ta sąlyga, jeigu lietuvių visuomenės atstovams (nelaikant juo Val. Dūmos nario M. Cijūnėlio) iš 32 vietų bus duota 16, o likusios 16 vietų, pavyzdžiui, galėtų būti taip paskirstytos: 4 — rusams, 4 — gudams, 4 — žydams ir 4 — lenkams; 2. Kad Vilniaus—Kauno Laikinam Abivatių Komitetui sutikus su 1-me punkte pažymėtomis sąlygomis, lietuvių visuomenės veikėjai laiko savo moraline pareiga iš pat pirmojo tokiu būdu naujai sudaryti V.K.L. Abivatių Komiteto posėdžio imti iš panagių taisyti Komiteto įstatus tuo žvilgsniu: a) kad iš jų kategoringai būtų pašalinti tie dėsniai, kurie yra dabartinių įstatų pamate: asmens pasitikėjimas, nužiūra, sudarant bei papildant Komitetą, ir visiška stoka kontrolės; b) kad tų dėsnių vietoje būtų įvesti kiti, visų priimti, tikri visuomeniniai, kurie leistų nuolatinę kontrolę“⁸⁵.

Visos lietuvių politinės grupuotės Rusijoje vienodai vertino PK. Ši aplinkybė tapo vienu iš veiksnių, leidusių įkurti bendrą Jungtinę lietuvių organizaciją tarybą. Tiesa, neilgam. Dešinieji buvo apkaltinti „bendro darbo“ priedanga dangstą „savininkų klesos“ reikalus⁸⁶.

O PK prašymai gauti lėšų savo veiklai nedavė rezultatų. Tiek Rusijos pabėgėlių reikalų taryba, tiek Tatjanos komitetas primygtinai pagėidavo proporcingo lietuvių, lenkų, žydų, gudų ir rusų atstovavimo. 1916 m. birželio 19 d., mirus H. Sviencickiui, PK iširo⁸⁷.

To meto lietuvių spauda, analizuodama komiteto iširimo priežastis, minėjo siaurą lenkų nacionalizmą, priminė Suvalkų gub. problemą. Tik 1936 m. išleistuose atsiminimuose M. Yčas, atkreipęs dėmesį į PK Rusijoje iniciatorių ir daugumą sudariusius Vilniaus bei Kauno gub. dvarininkus, prasiitars: „Paaiškėjo, kad lenkai (suprask — dvarininkai.— R. L.) nori jame dominuoti, pasiremdami ne gyventojų skaičiumi, bet pagal jų elemento svarbą Lietuvoje — „po kulturnomu etavo elementa značeniju v kraje“⁸⁸. Kitas įvykių liudininkas ir dalyvis M. Biržiška, savo ruožtu, ne kartą yra pabrėžęs aktyviai visuomeninėje politinėje veikloje pasireiškusių dvarininkų, vadinamosios „ugodovcų“ grupės veikėjų, taikingą nusistatymą lietuvių tautinio sąjūdžio atžvilgiu bei priešišumą lenkų ir lietuvių nacionalistams⁸⁹. O juk minimi „ugodovcai“ ir buvo vieni iš PK sumanytojų: A. Meištovičius, S. Kognovickis, P. Končia, H. Sviencickis ir kt.

J. Bardachas (Bardach), ne vieną darbą paskyręs naujųjų laikų feodalinės konservatyviosios Lietuvos visuomenės dalies mentalitetui tirti, visų pirma pastebėjo jos atstovų prisirišimą prie abiejų tautų Respublikos visuomeninės politinės tradicijos. Visų buvusios LDK tautų taikus sugyvenimas, paremtas tradicine visuomenės hierarchija (aristokratija — palivarkinė ir bežemė bajorija — valstiečiai) bei religija, tai ir buvo tas įvaizdis, suponavęs lietuviškai, gudiškai, lenkiškai šnekančių lietuvių — Lietuvos dvarininkų — elgesį⁹⁰. Paternalistinis požiūris į valstiečius, nenoras ir negebėjimas atsisakyti savo privilegijuoto statuso, abejojimas „mužikų“ ir „mužikiškos“ inteligentijos potencialu, kita vertus, jos įtartinėjimas, paprastai ne be pagrindo, konservatorių politiniais siekimais, t. y. ta kolizija, kuri lydėjo visą XIX a. antrosios pusės—XX a. pradžios lietuvių istoriją, tapo viena svarbiausių ir Piliečių komiteto Rusijoje iširimo priežasčių. Sprendžiant iš A. Janulaičio laišku, visa tai buvo aktualu ir vokiečių okupuotoje Lietuvoje veikusiam PK⁹¹. Šios kolizijos neišvengė ir dar viena Lietuvos visuomenės atstovų kurta įstaiga, irgi mėginusi atstovauti kraštui ir imtis labdaros, tai Loanos Generalinis komitetas dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje (Comité Général de secours pour les victimes de la guerre en Lithuania).

Generalinis komitetas dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje

Taip įvardyti šios įstaigos, istorinėje literatūroje minimos kaip Generalinis komitetas šelpti nuo karo nukentėjusiai Lietuvai, Generalinis komitetas Šveicarijoje, Generalinis komitetas nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti, Generalinis Lietuvos komitetas aukoms rinkti nukentėjusiai nuo karo Lietuvai, protokolai saugomi Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (F. 140. S. v. 79. P. 1—98). Tokia pavadinimų įvairovė, atsiradusi veikia dėl netikslaus vertimo iš prancūzų kalbos, regis, neprieštarauja organizacijos labdaros pobūdžiui. Krenta į akis gal tik pretenzingas „Generalinis“.

Dar 1915 m. vidurvasarį persikėlusiam Lietuvių informacijos biuro (LIB) šefui J. Gabriui viena didžiausių problemų tapo bendradarbių stoka. Imtis jų ieškoti vertė ne tik būtinybė plėtoti propagandinę bei labdaros darbą, bet ir JAV lietuvių katalikų vadovybės (ji finansavo J. Paršaičio veiklą) spaudimas įtraukti į LIB'o veiklą Friburge studijuojančius lietuvių kunigus⁹². Pasirinkimas išties buvo menkas: kun. J. Karybutas-Purickis, kun. V. Daumantas-Dzimidavičius, kun. A. Steponaitis bei ne per seniausiai čia įsikūręs Berlyno, Belgijos (Liuveno) ir Romos jėzuitų vadovaujamo popiežiaus Grigaliaus XIII universitetų daktaras kun. A. Viskantas. J. Gabrio žvilgsnis krypo į Kauno gub. dvarininkus, dėl vieno ir kitų priežasčių atsidūrusius Šveicarijoje. Tarpininkaujamas iš Ukrainos kilusio grafo M. Tiškevičiaus, J. Gabrys kreipėsi į juos su siūlymu steigti labdaros Lietuvai komitetą. Tačiau, išgirdęs neigiamą atsakymą ir pasiguodęs kun. A. Viskantui, tolesnių žygių atsisakė⁹³. O A. Viskanto LIB'o vedėjo nesėkmė neišgašdino. Vėlgi su M. Tiškevičiaus protekcija bei pasinaudojęs dar kretingiškių

Tiškevičių aplinkoje užmegztomis pažintimis, daktaras susirado B. Pilsudskį, kunigaikštį Juzefą Edvardą Puzyną (dvarininką iš Vilniaus gub.), grafą Andriejų Platerį-Zybergą (dvarininką iš Vitebsko gub.) ir kt. Labdaros organizacijos idėjai tiek jie, tiek į „Lituanijos“ komitetą karo belaisviams lietuviams šelpti susibūrę minėti lietuviai kunigai pritarė. 1915 m. gruodžio 8 d. grafo A. Platerio-Zybergo apartamentuose įvykusiam susirinkime galutinai sutarta steigti komitetą karo aukoms Lietuvoje šelpti⁹⁴.

Neliko nuošalyje ir J. Gabrys. 1915 m. lapkričio mėn. kunigų ir J. Paršaičio pasitarime Friburge kilo karštos diskusijos dėl planuojamo komiteto. LIB'o vedėjas formulavo kategoriškai — Lietuva—Lenkija arba Lietuva plius Lenkija, t. y. ar lietuviybės gelbėjimas turėjo kirstis su tokia pat lenkų veikla, ar privalėjo likti atsiskyrusi nuo jos? Stojęs už antrąjį variantą, sutiko įnirtingą dvasininkų pasipriešinimą. Greta tokių argumentų, kaip aristokratų ryšiai, titulai, finansai, tik labdara, nurodyta, jog Lietuvos bajorija ir aristokratija vis dėlto buvo savarankiškos Lietuvos idėjos nešiotoja, gali ir dabar suvaidinti teigiamą vaidmenį, todėl neverta, atstumiant ją, nutraukti ryšių su tradicijomis, peršokti istorijos nuo Liublino unijos iki „Aušros“ laikų. Toliau polemizuodamas, J. Gabrys tik gardžiai nusijuokė, priminė J. Puzynos ir A. Platerio-Zybergo narystę lenkų Vevė komitete bei Lozanos Lenkų centrinėje agentūroje ir įspėjo, jog šie tai tikrai stengsis kreipti komiteto veiklą lenkams naudinga vaga. Iš oponentų gal tik kun. A. Steponaitis susvyravo ir pradėjo linkti J. Gabrio pusėn⁹⁵.

J. Paršaičio Hanibalo priesaika sugriauti komitetą ir išvaduoti ten patekusius lietuvius visiškai suprantama. Bendradarbių problema tebebuvo neišspręsta. O jos aktualumą didino tiek Stokholmo konferencijoje nustatytos veiklos gairės, tiek įsipareigojimai Vokietijos pasiuntiniui Berne baronui Gisbertui fon Rombergui ir V. Steputaičiui (1915 m. lapkričio mėn. susitikimas Stutgarte)⁹⁶. Be to, ieškodamas paramos, LIB'o vedėjas kreipėsi ir į prancūzus, prašė paremti lenkų pavyzdžiu jo organizuojamą lietuvių sekciją⁹⁷. Tebespaudė Amerikos lietuviai. Žinoma, neįmanoma atmesti ir J. Gabrio asmeninių ambicijų.

Taigi 1916 m. gruodžio 12 d. steigiamajame komiteto susirinkime, be barono S. Brunovo (Brunnow), B. Žine-Pilsudskio (Ginet-Pilsudski), E. Jančevskio (Janczewski), A. Platerio-Zybergo, J. Pšezdzieckio (Przedziecki), L. Rostkovskio (Rostkowski), I. Česaičio, V. Daumanto, J. Purickio, A. Stojanovičiaus (Stojanowicz), A. Viskanto, A. Steponaičio, J. Puzynos, dalyvavo ir J. Gabrys⁹⁸.

Po to, kai pirmininkavęs A. Plateris-Zybergas ir A. Viskantas dar kartą pabrėžė kuriamo komiteto filantropinį pobūdį, o kunigai su dvarininkais pasikeitė padėkos žodžiais, J. Gabrys perėjo į ataką. Atsiprašęs už prastą lenkų kalbos mokėjimą, prancūziškai pareikalavo atsakyti: kaip vadinsis naujasis komitetas, kiek numatoma šelpti Lietuvą, kokie santykiai bus su Vevė ir jau Lietuvoje esančiais komitetais? Pirmininkaujantis paaiškino, kad komitetas vadinsis lietuvišku komitetu, veiks visiškai nepriklausomai nuo panašių įstaigų, o vengdamas tam tikrų sunkumų, išsivers be konkretaus Lietuvos sienų įvardijimo. Tiesa, A. Vis-

kanto pastaba, jog jis Lietuvai skiria Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino, Minsko, Kuršo, Vitebsko gubernijas, prieštaravimų nesusilaukė. O J. Paršaitis užsipuolė Vilniaus Piliečių komitetą už jo simpatijas lenkiškai kalbantiesiems. Tarsi užbėgdami už akių galimiems įtarinėjimams, J. Puzyna ir A. Viskantas pasiūlė rinkti 7 asmenų (4 iš jų kalbantys lietuviškai) valdybą surinktomis lėšoms skirstyti. Toks siūlymas sukėlė ilgą polemiką. Paašškėjo, jog daugiausia nesutarimų kyla dėl „kalbėjimo lietuviškai“ formuluotės.

LIB'o vedėjas atrado, jog yra nemaža lenkų, šnekančių lietuviškai. Baronas S. Brunovas (dvarininkas iš Kauno gub.) siūlė: „4 lietuviai, vartojantys buitįje lietuvių kalbą kaip gimtąją“. Tam pritarė ir A. Plateris-Zybergas. J. Gabrys nenurimo, spyrėsi išbraukti „buitį“. Savo ruožtu, L. Rostkovskis įžvelgė tame politinių insinuacijų (uždaromos durys lietuviams, kalbantiems lietuviškai, kurių gimtoji buvus lenkų kalba) ir pareiškė nebūsiąs komiteto nariu, jeigu ši formuluotė bus priimta. Įsikišo A. Viskantas („kalba eina apie 4 lietuvius, neolietuvių arba jaunolietuvių judėjimo atstovus“), V. Daumantas („nepamirškime komiteto tikslo — suartinti lietuvių liaudį su savo dvarininkija“), B. Pilsudskis („reikia valdyboje daugumos, šnekančios lietuviškai“). Galų gale po pertraukos pritarta J. Puzynai — „valdybos daugumą sudaro lietuviai lietuvių kalbos“ („de la langue lithuanienne“). Prieš balsavo tik J. Gabrys. Ir jau visiškai neišlaikė, kai išrinkta komiteto valdyba (pirmininkas — B. Pilsudskis, vicepirmininkai — S. Brunovas, A. Viskantas, sekretorius — V. Daumantas, nariai — J. Puzyna, J. Purickis, A. Steponaitis) rekomendavo susirinkimui padėkoti Vėvė už pagalbą karo aukoms Lietuvoje. Pareiškęs, kad tuo naujasis komitetas pritaria vykdančiam polonizaciją PK ir įžeidžia jo tautiškus jausmus, J. Gabrys išėjo iš susirinkimo salės⁹⁹.

Nepaisant J. Paršaičio destruktivių mėginimų, komitetas konstituavosi ir pradėjo veikti. Tiesa, iki 1916 m. liepos mėn. nedaug suspėta padaryti. Paremiant M. Tiškevičiui, surinkta 8163,45 franko aukų, iš kurių 7368,50 franko išsiųsta A. Smetonos vadovaujamai LDNKS Vilniuje. Išleista prancūzų kalba B. Pilsudskio „Lietuvių kryžiai“, Europos laikraščiuose išplatinta atsišaukimų dėl pagalbos Lietuvai. Mėginta steigti komiteto skyrius (Krokuvoje — prof. E. Jančevskis, Lozanoje — M. Tiškevičius, Chaizelova, Ciūriche — K. Narutovičius (Narutowicz) ir kt.), per K. Narutovičių užmegzti ryšius su okupuota Lietuva, kreiptis į popiežių dėl lietuvių dienos organizavimo¹⁰⁰.

Pabrėžtinai akcentuojami labdaros tikslai ir, priešingai, kratymasis dalykų, kuriuose būtų galima įžvelgti politinių momentų, tarsi ženkliu eventualaus kompromiso sritį. Kaip viename iš valdybos posėdžių pripažino J. Puzyna, „vieni esame už uniją, kiti — prieš, bet visi trokštame tėvynės gerovės“¹⁰¹. Panašiai teigė ir B. Pilsudskis: „Lietuvių tauta [...] tebetiki, kad didysis karas grąžins jai laisvą tėvynę. Tūkstančiai tūkstančių jos sūnų, priverstų sunkiojoje tremtyje užsidirbti duonos kąsnį, svajoja apie sugrįžimo valandą, kada jau galės atsiklaupyti po globėjyšku savo sodžiaus kryžiumi ir pagerbti nedidelę koplyčią prieš naujus vargus toje mylimoje, gimtojoje žemėje [...] Kryžius (parašiau)

dėkodamas už atitolinimą galų gale to Dievo Kryžiaus, kurį ilgus metus nešė mūsų Lietuva kartu su savo seserimi Lenkija“¹⁰². A. Viskantas Generaliniame komitete matė savo propaguojamos „senalietuvių ir jaunalietuvių sutaikinimo“ koncepcijos praktišką įkūnijimą¹⁰³. Jam pritarė ir 1915 m. pabaigoje į Šveicariją LDNKS CK Rusijoje atsiųstas, o 1916 m. pradžioje jau tapęs ir komiteto nariu S. Šalkauskis: „Prisidėjusieji prie Generalinio komiteto dvarininkai parodė savo luomui, kokių kelių privalo eiti dvarponija, kad užsitarnavus lietuvių akyse pilietiško teisų pačioje Lietuvoje [...], tačiau yra pageidaujama, kad šitas jų žygis virstų tikro Lietuvos dvarponijos susipratimo pradžia ir kad pastarajai pradėtų rūpėti tautiškasis politiškas ir ekonomiškasis Lietuvos pakilimas“¹⁰⁴.

Tačiau išsaugoti Generalinio komiteto dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje nepavyko. Tokios sudėtingos tarptautinės konsteliacijos akivaizdoje pasirodė neįmanoma apeiti ar išvengti „politikos“. Kardinalūs Lietuvos geopolitinės padėties pokyčiai, didžiųjų valstybių vis dažniau į dienos šviesą traukiami tautų apsisprendimo teisės šūkių, vokiečių politikos peripetijos Lietuvoje ir už jos ribų — viso šito negalėjo nepaaukoti lietuvių nacionalistai. Atsivėrė akivaizdi galimybė dar kartą skelbti jaunos etnosocialinės bendrijos etnopolitinius siekimus (šį kartą visam pasauliui), jau senokai išsprendusius Lietuvos-Lenkijos unijos problemą. Tai nereiškė, kad apskritai atsisakoma ieškoti kompromiso su viršutiniais Lietuvos sluoksniais (pernelyg didelė buvo LDK istorinio palikimo našta), tačiau šiuo momentu toks kompromisas dvelkė kompromitacija.

Tokiais motyvais ir vadovavosi J. Gabrys, prisiekęs išardyti Generalinį komitetą ir sėkmingai įvykdęs savo priesaiką. Žinoma, nereikia pamiršti ir padėties, į kurią 1915—1916 m. sandūroje pateko LIB'o vedėjas.

1916 m. pradžioje, išgirdusi apie Šveicarijos lietuvių tarpusavio nesutarimus, Amerikos Taryba atsiuntė J. Žilių. Ką tik pabuvojęs Lietuvoje, jis pranešė ne tik apie varganą gyventojų padėtį, bet ir apie lenkų memorandumus Berlynui, reikalaujančius prijungti Lietuvą prie Lenkijos. J. Gabrys nedelsdamas vasario 12—14 d. Berne surengė konferenciją. Patyręs, jog J. Žilius jau pabuvojo Generalinio komiteto valdybos posėdyje ir palankiai atsiliepė apie jo veiklą¹⁰⁵, J. Paršaitis per daug nesispyrijo priimant nutarimą pripažinti komitetą naudinga ir reikalinga organizacija. Savo ruožtu, pasiūlė politinę rezoliuciją, kurioje pasmerkė lenkų pretenziją į Lietuvą ir pasisakė už visišką Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Rezoliucija buvo priimta. Lietuvos dvarininkų, valdybos narių, reakcijos ilgai laukti nereikėjo.

Kovo 20 d. (Berno konferencijos nutarimai datuoti kovo 1—5 d.) posėdyje A. Plateris-Zybergas ir J. Puzyna apkaltino kunigus Generalinio komiteto apolitiškos veiklos kompromitacija ir... pareikalavo kitą kartą į tokius pasitarimus kviešti lietuvių dvarininkus. Į tai atsakyta, jog dvarininkai nėra lietuvių delegatai¹⁰⁶.

J. Gabrys toliau rezgė intrigas. Pasinaudojęs lietuvių dvasininkų tarpusavio vaidais dėl jo asmenybės, 1916 m. kovo mėn. pasiekė, kad

„Lituanija“ (jos pirmininko A. Steponaičio vardu keliavo dotacijos iš JAV) pereinę LIB'o žinion, J. Purickis taptų formaliu „Litauen“ redaktoriumi, sutiko su J. Purickio ir V. Daumanto paskyrimu Biuro bendradarbiais (visos pareigos buvo neblogai apmokamos)¹⁰⁷.

Nenutraukė ryšių J. Gabrys ir su A. Viskantu. Dar 1916 m. sausio pradžioje ėmė skubinti jį rengti straipsnį „Lithuanie et Pologne“¹⁰⁸. Pagaliau gavęs išspausdino jį „Pro-Lithuanie“ 1916 m. Nr. 2—3. Autorius gerokai nustebo, išvydęs savo darbą ne tik perredaguotą, bet ir pasirašytą nesunkiai iššifruojamu A. Kontvio slapyvardžiu. Be to, straipsnis, kuriame neslepamos antilenkiškos nuotaikos, piktai kritikuojamas Vevė komitetas, asmeniškai buvo įteiktas A. Plateriui-Zybergui, deriniam Generalinio komiteto nario ir Vevė komiteto vicepirmininko pareigas¹⁰⁹.

Kovo 27 d. Generaliniame komitete dvarininkai pareiškė, kad šis straipsnis iškėlė klausimą dėl komiteto tolesnio egzistavimo. A. Viskantui šiaip taip pavyko pasiteisinti, ir labai sunkiai, kovo 31 d. priėmus S. Brunovo formuluotę — Generalinis komitetas neturi nieko bendra su kaltinimais Vevė komitetui, — konflikto laikinai išvengta¹¹⁰.

Tačiau po šių įvykių abipusio supratimo nebeliko. Padėtį dar mėgino gelbėti S. Šalkauskis ir B. Pilsudskis. Pirmasis projektavo Kriščiūnioniškosios politikos bendriją, kurios lyderiais numatė J. Purickį ir A. Viskantą¹¹¹. Antrasis susitiko su J. Gabriu, įtikinėjo jį baigti intrigas¹¹². Bet veltui. Nusivylęs S. Šalkauskis pasitraukė iš politinės ir labdaros veiklos. Zlugo ir B. Pilsudskio planas sutaikyti lietuvius su lenkais bendrame šalpos darbe. Pasak J. Purickio, B. Pilsudskiui „visiškai nutraukti santykius su lenkais ir susidėti su lietuviais nacionalistais, kaip jis vadindavo, jam buvo sunku ir morališkai, ir materialiai, nors jį ir labai traukė į tą pusę. Jis labai kentėjo, jautėsi morališkai perplėštas. Bandymai su lietuvių komitetu pakirto jo kreditą lenkuose. Su lietuviais jam sueiti nepavyko. Jis pasidavė pesimizmui, gyveno sunkią dvasios tragediją“¹¹³. 1916 m. gegužės 6 d. B. Pilsudskis pranešė atsistatydinąs iš pirmininko pareigų*.

Paskutinį tašką padėjo lietuvių konferencijos Lozanoje (gegužės 31—birželio 4, birželio 30—liepos 4 d.). Diskusiją dėl Generalinio komiteto politinio reikšmingumo A. Viskantas ir S. Šalkauskis pralaimėjo. 1916 m. liepos 31 d. komiteto visuotinio susirinkimo darbotvarkėje buvo tik vienas punktą — komiteto likvidavimo klausimas¹¹⁴.

* * *

Iš pradžių demokratų projektuotas Informacijos biuras, vėliau — krašto reprezentacijos idėja, prisidengus labdaros organizacijomis (Piliečių komitetu, Generaliniu komitetu), tapo aiškiomis skirtingų Lietuvos visuomenės grupių siekimo rasti bendrą kalbą formomis. Tačiau jomis

* 1917 m. birželio mėn. B. Pilsudskis dar kartą mėgino suartinti lietuvius su lenkais. Tačiau ir ši jo misija buvo nesėkminga. Zr.: Jabłoński H. Pisma wybrane. Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914—1918. Wrocław; Warszawa etc. 1986. S. 422—423.

likviduoti komplikuoą ir priešaringą etnopolitinę ir etnosocialinę Lietuvos raidos įtampą nepavyko. Lietuviškai ir lenkiškai kalbančių visuomenės dalių konfliktas iš esmės tapo neįveikiama kliūtimi.

Jaunas lietuvių nacionalizmas nesitenkino „lygaus partnerio“ krašte vaidmeniu, juolab kad susiklosčiusi geopolitinė padėtis sudarė galimybes kaip niekad tai pademonstruoti. Lūžio momentu atsivėrusioms naujoms Lietuvos politinės ateities perspektyvoms ir orientacijoms neatsispyrė ir linkstantis į kompromisus lietuvių demokratinis sparnas. Savo ruožtu, vienos lenkiškosios visuomenės dalies nacionalizmas, kitos — paternalizmas ir mėginimai iki galo išlaikyti savo privilegijuotą statusą, pagaliau propaguojamų politinių aspiracijų anachroniškumas irgi neleido pasiekti kompromiso. Be abejonės, nereikia pamiršti ir tos aplinkybės, kad kompromiso ieškota ne vakuume, o didžiųjų valstybių politinių interesų susikirtimo lauke.

¹ Jurkiewicz J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905—1922. Poznań, 1983. S. 77—97; Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 1988. S. 213—228.

² Sukiennicki W. Początki Ober-Ostu i sprawa konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1915—1916 // Zeszyty Historyczne (Paris). 1978. Zesz. 28. S. 99—104; Wiśner H. Wojna nie wojna: Szkice z przeszłości polsko-litewskiej. Warszawa, 1978. S. 88; Jurkiewicz J. Op. cit. P. 119—122; Karp M. J. W poszukiwaniu współpracy między narodami bytego W.K.L. podczas I wojny Światowej (mašinraštis, pranešimas). S. 1—9.

³ Sm[etona] A. Karo ženkle gyvenant // Vairas, 1914. Nr. 14.

⁴ Biržiška M. Lietuvių Tautos kelias. Los Angeles, 1953. T. 2. P. 223.

⁵ LDKS CK protokolų knyga. 1914 11 02—1915 03 28 // Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 70. S. v. 7. P. 23—26.

⁶ Sm[etona] A. Srovių santykiai // Vairas. 1915 01 29. Nr. 4; Sm[etona] A. Srovės antspaudas ar visuomenės nauda? // Vairas. 1915 02 13. Nr. 6; A. M. Keli žodžiai dėl „Vairo“ straipsnio „Lietuvos srovės ir jų vienybė“ // Viltis. 1915 01 20. Nr. 15; 1915 01 24 (02 06). Nr. 19; A. M. Dėlei srovių santykių // Viltis. 1915 02 10 (23). Nr. 32; Klimas P. Dėl A. M. principų // Lietuvos Žinios. 1915 03 08 (21). Nr. 28; 1915 03 11 (24). Nr. 29; Klimas P. Vienybės klausimas // Lietuvos Žinios. 1915 03 18 (31). Nr. 32; 1915 03 20 (04 02). Nr. 32 ir kt.

⁷ „Lietuvos visuomenei“ // Vairas. 1914 11 30. Nr. 16; Viltis. 1914 12 05 (18). Nr. 275.

⁸ LDKS CK protokolų knyga. 1915 03 31—07 31 // MAB RS. F. 70. S. v. 6. P. 6, 28—29.

⁹ Sm[etona] A. Spaudos žaizdas // Vairas. 1915 02 13. Nr. 6.

¹⁰ Saugus. „Lietuvos Žinių“ projektas lietuvių-lenkų santykiams sutvarkyti // Viltis. 1915 05 03 (16). Nr. 98; Jurkiewicz J. Op. cit. P. 124.

¹¹ Bortkevičienės F. 1914 10 05 d. laiškas nežinomam adresatui // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VUB RS). F. 1. S. v. E308. L. 7.

¹² Römer M. Dziennik. T. 5. Rok 1915. Marzec-kwiecień // MAB RS. F. 138. S. v. 2232. L. 29; Dėkojame istorikui R. Mikniui už suteiktą galimybę pasinaudoti deskribuotais M. Römerio dienoraščio tekstais.

¹³ j. b. [J. Saulys]. Spaudos apžvalga // Lietuvos Žinios. 1914 10 19 (11 01). Nr. 168.

¹⁴ Römer M. Dziennik. S. 29—30.

¹⁵ Biržiškos M. 1914 10 24 d. laiškas V. Biržiškai // MAB RS. F. 163. S. v. 246. L. 5.

¹⁶ Klimas P. Dienoraštis. 1915—1919. Chicago, 1988. P. 50.

¹⁷ Jurkiewicz J. Op. cit. P. 124.

¹⁸ Römer M. Dziennik. S. 4—7.

- ¹⁹ Ten pat. P. 6, 33—37.
- ²⁰ Ten pat. P. 37.
- ²¹ Keinio P. 1916 07 06 d. laiškas A. Bulotai // MAB RS. F. 88. S. v. 40. L. 7.
- ²² Römer M. Dziennik. S. 38.
- ²³ Ten pat. P. 38.
- ²⁴ Ten pat. P. 45—46.
- ²⁵ Draugija gydymo ir maitinimo pagalbai nukentėjusiems dėl karo teikti // Lietuvos Žinios. 1915 01 04 (16). Nr. 3.
- ²⁶ J. Bk[J. Saulys]. Kam ir kur siųsti aukas nukentėjusiems dėl karo // Lietuvos Žinios. 1915 02 04 (17). Nr. 14; Lietuvos Draugijos dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti susirinkimų posėdžių protokolų knyga (toliau — Lietuvos draugijos... knyga) // MAB RS. F. 225. S. v. 2. L. 1.
- ²⁷ Lietuvos draugijos... knyga. L. 2; Sm[etona] A. Sveikatos ir agronomų bei teisininkų draugijos // Vairas. 1915. Nr. 18.
- ²⁸ Saugus „Pirmieviškai“—lenkiškai—žydiškoji sutartinė // Viltis. 1915 06 04 (17). Nr. 123; Sm[etona] A. Sveikatos ir agronomų bei teisininkų draugijos.
- ²⁹ LDNKS CK protokolų knyga. 1915 03 31—07 31. P. 64.
- ³⁰ Draugijų susivienijimas karo aukoms padėti Lietuvoje ir Guduose // Viltis. 1915 07 12 (25). Nr. 155.
- ³¹ Jurkiewicz J. Op. cit. P. 120.
- ³² Hess L. Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Srodkowo-Wschodniej 1905—1928. Warszawa, 1984. S. 114.
- ³³ Römeris M. Visuomenės tvarkymas lenkuose // Lietuvos Žinios. 1915 02 11 (24). Nr. 17.
- ³⁴ Lietuvos draugijos... knyga. L. 8 a. p., 9 a. p.
- ³⁵ Staugaaitis J. Lenkiškoji Suvalkiško Piliečių Komiteto politika ir Suvalkijos lietuviai inteligentai // Viltis. 1915 07 12 (25). Nr. 115.
- ³⁶ Neprašytieji globėjai // Viltis. 1915 08 08 (21). Nr. 177.
- ³⁷ Lenkų Spaudos Biuro pranešimas // Viltis. 1915 08 08 (21). Nr. 177; Petrapilis, vasario 18 d. (vedamasis) // Lietuvos Balsas. 1916 02 18. Nr. 14.
- ³⁸ Wybory do Komitetu Wileńskiego-Kowieńskiego przy Filji Wileńskiej Polsk. T-wa Pomocy Ofiarom Wojny. 1915 08 22—23 (09 04—05) // MAB RS. F. 9. S. v. 3226. L. 8.
- ³⁹ „Vilniaus Aidai“. Piliečių komitetas // Lietuvos Balsas. 1916 08 28. Nr. 65; Klimas P. Min. veik. P. 28.
- ⁴⁰ Janulaitis apie „Lietuvių Draugiją“ // Lietuvos Balsas. 1916 03 17. Nr. 22.
- ⁴¹ Klimas P. Min. veik. P. 28.
- ⁴² „Vilniaus Aidai“. Piliečių komitetas.
- ⁴³ Klimas P. Min. veik. P. 101.
- ⁴⁴ Jurkiewicz J. Op. cit. P. 121; Sukiennicki W. Op. cit. P. 99; Karp M. J. Op. cit. P. 1. Lenkų autoriai klysta, nurodydami S. Kairį PK nariu. Zr.: Jonyla J. Laiškas apie Lietuvą // Lietuvos Balsas. 1916 05 15. Nr. 37; Dėl Piliečių (Abivartelių) Komiteto Lietuvoje. J. Šaulio laiškas redakcijai iš Lietuvos. 1916 07 04 // Lietuvos Balsas. 1916 08 11. Nr. 60.
- ⁴⁵ Jurkiewicz J. Op. cit. P. 122; Karp M. J. Op. cit. P. 2; Sukiennicki W. Op. cit. P. 103—104.
- ⁴⁶ LDNKS CK protokolų knyga // MAB RS. F. 70. S. v. 4. L. 45, 46.
- ⁴⁷ Jonyla J. Laiškas apie Lietuvą.
- ⁴⁸ Lietuvos draugijos... knyga. L. 14.
- ⁴⁹ LDNKS CK protokolų knyga // MAB RS. F. 70. S. v. 4. L. 45, 46.
- ⁵⁰ Lietuvos draugijos... knyga. L. 28.
- ⁵¹ Klimas P. Min. veik. P. 71; LDNKS CK protokolų knyga // MAB RS. F. 70. S. v. 4. L. 50, 51, 55.
- ⁵² LDNKS CK protokolų knyga // MAB RS. F. 70. S. v. 4. L. 58.
- ⁵³ Klimas P. Min. veik. P. 74.
- ⁵⁴ Ten pat. P. 89.
- ⁵⁵ Jurkiewicz J. Op. cit. P. 131.
- ⁵⁶ Beckerat. Politika narodowościowa // MAB RS. F. 9. S. v. 1015. L. 1—4 a. p.
- ⁵⁷ Klimas P. Min. veik. P. 97—98.
- ⁵⁸ Lietuvos draugijos... knyga. L. 19; Klimas P. Min. veik. P. 73—74, 78—79.

⁵⁹ Referat Komisji dobroczynnej Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego o zakresie działalności i stanie materialnym wileńskich instytucji dobroczynnych // MAB RS. F. 9. S. v. 3226. L. 9—10 a. p.; Memoriał Komitetu Obywatelskiego m. Wilna. 1916 // MAB RS. F. 9. S. v. 2853. L. 5—9.

⁶⁰ Klimas P. Min. veik. P. 72.

⁶¹ Ten pat. P. 94.

⁶² Ten pat. P. 54.

⁶³ Zr. 2 išnašą.

⁶⁴ Grünberg K. Polskie koncepcje federalistyczne. 1864—1918. Warszawa, 1971. S. 249.

⁶⁵ Klimas P. Min. veik. P. 84, 115.

⁶⁶ Ten pat. P. 342.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Vileišis J. Jono Vileišio atsiminimai 60 m. sukaktuvių proga // Lietuvos Žinios. 1932 01 15. Nr. 11.

⁶⁹ Klimas P. Min. veik. P. 52, 57, 59, 104—105 ir kt.

⁷⁰ Ten pat. P. 78.

⁷¹ Ten pat. P. 110—112.

⁷² Ten pat. P. 84.

⁷³ Baltarusių Tautinio Komiteto Vilniuje posėdžių protokolai. 1916 // MAB RS. F. 21. S. v. 2068. L. 4—5.

⁷⁴ Beckerat. Op. cit. P. 2.

⁷⁵ Zr. 44 išnašą J. Šaulio laišką.

⁷⁶ Petrapilis, vasario 18 d. (vedamasis) // Lietuvos Balsas. 1916 02 18. Nr. 14; Keinis P. Dėl Vilniaus ir Kauno gub. „Obivatelių“ komiteto // Naujoji Lietuva. 1916 02 14. Nr. 81.

⁷⁷ Lietuvos atstovų pasikalbėjimas // Lietuvos Balsas. 1916 02 14. Nr. 13.

⁷⁸ Lietuvos pasitarimai // Lietuvos Balsas. 1915 10 25. Nr. 13.

⁷⁹ Petrapilis, vasario 18 d. // Lietuvos Balsas. 1916 02 18. Nr. 14.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Lietuvos suvažiavimas // Lietuvos Balsas. 1916 03 10. Nr. 20; Sleževičius M. Dėl „Obyvatelių komiteto“ // Naujoji Lietuva. 1916 03 13. Nr. 12.

⁸² Lietuvos atstovų pasikalbėjimas // Lietuvos Balsas. 1916 02 14. Nr. 13.

⁸³ Petrapilis, vasario 18 d. // Lietuvos Balsas. 1916 02 18. Nr. 14.

⁸⁴ Lietuvos suvažiavimas. Organizacinė sekcija // Lietuvos Balsas. 1916 03 10. Nr. 20.

⁸⁵ Vilniaus Kauno Abivatelių Komitetui // Lietuvos Balsas. 1916 03 17. Nr. 22.

⁸⁶ Požėla L. 1916 02 24 d. Centro Komitetui atviras laiškas // Naujoji Lietuva. 1916 02 28. Nr. 10.

⁸⁷ Pabėgėlių reikalų Taryba // Lietuvos Balsas. 1916 03 31. Nr. 26; A+A Enrikas Sviencickis // Lietuvos Balsas. 1916 07 03. Nr. 49; Petrapily // Naujoji Lietuva. 1916 05 22. Nr. 21.

⁸⁸ Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. K., 1936. T. 3. P. 183.

⁸⁹ Biržiška M. Min. veik. P. 140.

⁹⁰ Bardach J. Op. cit. P. 327—352.

⁹¹ Janulaitis apie „Lietuvių Draugiją“ (iš „Dilgėlės“) // Lietuvos Balsas. 1916 03 17. Nr. 22; Iš A. Janulaičio gruodžio 15 d. laiško // Lietuvos Balsas. 1916 05 12. Nr. 36.

⁹² Slakio A. 1916 02 29 d. laiškas J. Gabriui // VUB RS. F. 155. S. v. 199. Lapai nenumeruoti (toliau — L. n.).

⁹³ Viskantas A. Paaiškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti // MAB RS. F. 1. S. v. 182. L. 2.

⁹⁴ Generalinio Komiteto dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje protokolai (toliau — Generalinio komiteto... protokolai) // VUB RS. F. 140. S. v. 79. P. 3. Nors ir buvo nutarta vesti protokolus lietuvių ir lenkų kalba, tačiau šio nutarimo laikytasi tik fiksuojant 1915 12 14 d. posėdį (P. 23—25). Kiti rašyti vien lenkiškai.

⁹⁵ Gabrys J. Vers L'Independance Lituanienne. Faits, impressions, souvenirs 1907—1920. Lausanne, 1920. P. 72—75.

⁹⁶ Senn A. E. Garlanda: A study in Emigre Intrigue, 1915—1917 // The Slavonic and East European Review. London, 1967. July. Vol. 45. N 105. P. 414.

⁹⁷ Gabrio J. 1916 03 03 d. laiškas M. Haguenin // VUB RS. F. 155. S. v. 196. L. n.

- ⁹⁸ Generalinio komiteto... protokolai. P. 1.
⁹⁹ Ten pat. P. 4—19.
¹⁰⁰ Ten pat. P. 28, 32, 44, 50, 60 ir kt.; Grand Livre de Comité General // VUB RS. F. 140. S. v. 80. P. 5, 33, 58, 62.
¹⁰¹ Generalinio komiteto... protokolai. P. 40.
¹⁰² Cit. iš: Bardach J. Op. cit. P. 228.
¹⁰³ Salkauskio S. 1916 09 20 d. laiškas A. Viskantai // Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — NMB RS). F. 29. S. v. 1535. L. 1—18.
¹⁰⁴ Goštautas J. Nauja įstaiga pagalbai teikti Lietuvai // Darbininkas. 1916 07 22. Nr. 85.
¹⁰⁵ Generalinio komiteto... protokolai. P. 54—59.
¹⁰⁶ Protokoly mów S. Szałkowskiego na dwóch posiedzeniach zarządu Komitetu Generalnego niesienia pomocy ofiarom wojny w Litwie // VUB RS. F. 140. S. v. 79. Išplėsti, nenumeruoti lapai.
¹⁰⁷ Viskantas A. Paaiškinimas link... L. 4; Gabrys J. Lietuvos nepriklausomybės genėzė // Naujoji Romuva. 1938. Nr. 7. P. 163—164.
¹⁰⁸ Viskanto A. 1916 01 20 d. laiškas J. Gabriui // VUB RS. F. 155. S. v. 196. L. n.
¹⁰⁹ Salkauskio S. ir Viskanto A. laiškas, adresuotas J. Purickiui, A. Steponaičiui, V. Daumantui ir Juozui Gabriui // VUB RS. F. 140. S. v. 233. L. 1—1 a. p.
¹¹⁰ Zr. 106 išnaša.
¹¹¹ Ivinskis Z. Iš prof. S. Salkauskio gauta medžiaga apie lietuvių veiklą Sveicarijoje. Užrašyta iš St. Salkauskio // NMB RS. F. 29. S. v. 1478. L. 1—2.
¹¹² Gabrys J. Lietuvos nepriklausomybės genėzė. P. 164.
¹¹³ Vygasdas [J. Purickis]. Iš atsiminimų apie Bronių Pilsudskį // Iliustruotoji Lietuva. Savaitinis „Lietuvos“ priedas. 1927 05 14. Nr. 19 (72). P. 154—155.
¹¹⁴ Generalinio komiteto... protokolai. P. 98.

Gauta 1992 m. vasario mėn.

Summary

RAIMUNDAS LOPIATA

LITHUANIAN POLITICAL GROUPS AND LITHUANIA'S REPRESENTATION PROBLEM IN 1914—1916

The paper surveys different Lithuania's society groups in the 1914—1916 period and their attempts to solve the country's representation problem. The attempts of the groups are connected with the Lithuanian-Polish Information Bureau in Vilnius, the activity of the philanthropic organizations "The Citizen's Committee of Vilnius and Kaunas Guberniyas" (Vilnius, Petrograd) and "General Lithuania's War Relief Committee" (Fribourg), and with political memorials of Lithuania's Grand Duchy Confederation.

First of all, throwing light on the Lithuanian political groups and revealing their opinions about the country's representation question, the paper attempts to show the reasons for failure. In the author's opinion, the justification for the failure lies in the Lithuanian and Polish nationalistic emotions manipulated by outside forces, and the paternalism of country's higher social strata.